

Naravoslovec baron Sigismondo (Žiga) Zois (drugi del)

Miha Jeršek, Breda Činč Juhant, Alenka Jamnik, Mojca Jernejc Kodrič,
Urška Kačar, Tea Knapič, Matija Križnar, Špela Pungaršek, Al Vrezec

Sigismondo (Žiga) Zois ni bil le mineralog, ljubitelj fosilov in mecen, ampak tudi vsestranski naravoslovec. V drugem delu članka bomo spoznali njegov prispevek k zapisovanju in ohranjanju slovenskih imen rib, ptic in nevretenčarjev. Zaradi brata se je zanimal tudi za botaniko – kot mecen in ljubitelj rastlin.

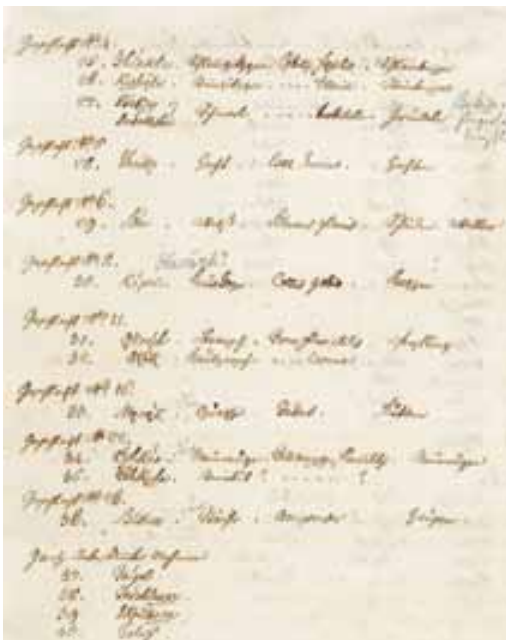
Baron Sigismondo (Žiga) Zois in imena ribjih vrst na Kranjskem

Okoli leta 1793 je nastalo gradivo *Slavische Sammlung* (NUK, Ms 368), ki ga avtor baron Sigismondo (Žiga) Zois ni nikoli izdal. Gradivo je ohranjeno kot rokopis s seznamami imen rastlinskih in živalskih vrst. V seznamu na Kranjskem znanih ribjih vrst *Slavische*

Nomenclatur der in Krain bekannten Fische Nach Bloch's Einteilung der Fische Deutschlands je zbral 40 slovenskih imen. Vrste, združene v skupine po rodovih, je uredil po klasifikaciji vrst nemškega zdravnika in naravoslovca Marcusa Elieserja Blocha (1723-1799). Poleg seznama imen je zapisal še opise šestih vrst rib.

V gradivu je ohranjeno pismo kranjskega plemiča Franca Antona Breckerfelda (1739/1740-1806) s Starega gradu pri Otočcu. Januarja leta 1785 je Breckerfeld pismo, skupaj s seznamom imen ribjih vrst *Namen der Fische* (NUK, Ms 367), poslal Zoisu. Seznam je zapisan v štirih jezikih, tudi v slovenskem, in slednja imena rib je Zois uporabil v svojem seznamu. Pri sestavljanju seznama si je Zois

Slika 11 (1. in 2. del): Rokopis barona Sigismonda (Žige) Zoisa, [1793]: Seznam imen ribjih vrst v slovenskem, nemškem in latinskem jeziku. Vir: NUK, Ms 368.

Slika 12: Današnji zapis imena: menek (Lota lota).

Zoisov zapis imena: Menèk (Gadus).

Preparat iz zbirke Prirodoslovnega muzeja.

Foto: Ciril Mlinar Čič.

Slika 13: Današnji zapis imena: ščuka (Esox lucius).

Zoisov zapis imena: Šhuka (Esox lucius).

Preparat iz zbirke Prirodoslovnega muzeja.

Foto: Ciril Mlinar Čič.

pomagal tudi z izpisom imen živali, vključujoč ribe, iz slovensko-nemško-latinskega slovarja Marka Pohlina (1735–1801) *Tu malu besedish treh jesikov*.

Zois je seznam imen ribjih vrst pisal le nekaj desetletij po Linnéjevi izdaji *Systema naturae* (1785) in kar tretjina slovenskih imen s Zoisovega seznama se še danes uporablja za iste vrste. Zoisov rokopis je pomemben prispevek k razvoju slovenske ihtiološke nomenklature.

Entomološka dejavnost Zoisa

Zois se je ukvarjal s široko paleto humanističnih in naravoslovnih dejavnosti, vendar o njegovem delovanju na področju entomologije vemo bolj malo. V njegovih zbirkah in zapuščini namreč ni najti entomološkega ali drugega nevretenčarskega gradiva.

Močno si je prizadeval za prepород slovenskega ljudstva in ureditev knjižnega jezika ter tudi sam zbiral gradivo za slovar slovenskih imen. Z vidika entomologije je zanimivo pismo Franca Antona Breckerfelda, ki mu je priložen obsežen seznam slovenskih imen ptic, žuželk in rib. Štiri strani dolga priloga

Insekten je sestavljena iz slovenskih nemških in znanstvenih imen živali. Navedenih je 105 zapisov imen, ponekod so dopisani tudi avtorji opisa kot na primer Scopoli, Linné in Poda (slika 14). Med Zoisovim gradivom za slovar *Slavische Sammlung*, ki ga je pripravljal, a nikoli izdal, lahko najdemo tudi izpisek slovenskih imen nevretenčarjev iz slovarja Marka Pohlina. Izpisek med drugim vsebuje tudi 96 slovenskih imen nevretenčarjev.

Tako Zoisovo zbrano gradivo verjetno predstavlja eno izmed prvih zapisov slovenskih imen živali. In nekatera od teh so še danes v uporabi.

Ornitološko delo Zoisa

Barona Sigismonda (Žige) Zoisa lahko štejemo za enega od prvih ornitologov, torej preučevalcev ptic, na Slovenskem. Na tem področju je bil Zoisov veliki vzornik idrijski naravoslovec Joannes Antonius Scopoli. Čeprav se nista poznala osebno, je Scopolijev popis ptic Kranjske z dodanimi nekaterimi slovenskimi imeni iz leta 1769 Zoisu rabil kot ključni vir za njegova raziskovanja ptic. Zoisov

Slika 14: Priloga *Insekten* je sestavljena iz slovenskih nemških in znanstvenih imen živali. Navedenih je 105 zapisov imen, ponekod so dopisani tudi avtorji opisa. Vir: Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Slika 16: Ohranjeni primerek samca beloliske (Melanitta fusca) iz Zoisove ornitološke zbirke, ki je bil pridobljen med letoma 1796 in 1797 v Ljubljani.

Primerek brani Dunajski naravoslovni muzej. Foto: Hans-Martin Berg.

jih po njem poimenovali Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*) in Zoisova vijolica (*Viola zoysii*). Sigismondo je bratu omogočil številne nabiralce, zgradil in obnovil koče ter celo sam iskal redke rastline. Tudi po bratovi smrti je deloval kot botanični mecen: financiral je botanično odpravo češkega botanika Franza Wilhelma Sieberja v Julijske Alpe. V Ljubljani je uredil velik park, ki so ga imenovali Zoisov drevored. V njem je bilo posajenih več kot 2.500 drevesnih vrst, imeli so stekleni rastlinjak in tople grede. Vrt je bil odprt za javnost, po njem so se vozili s kočijami in prirejali veselice.

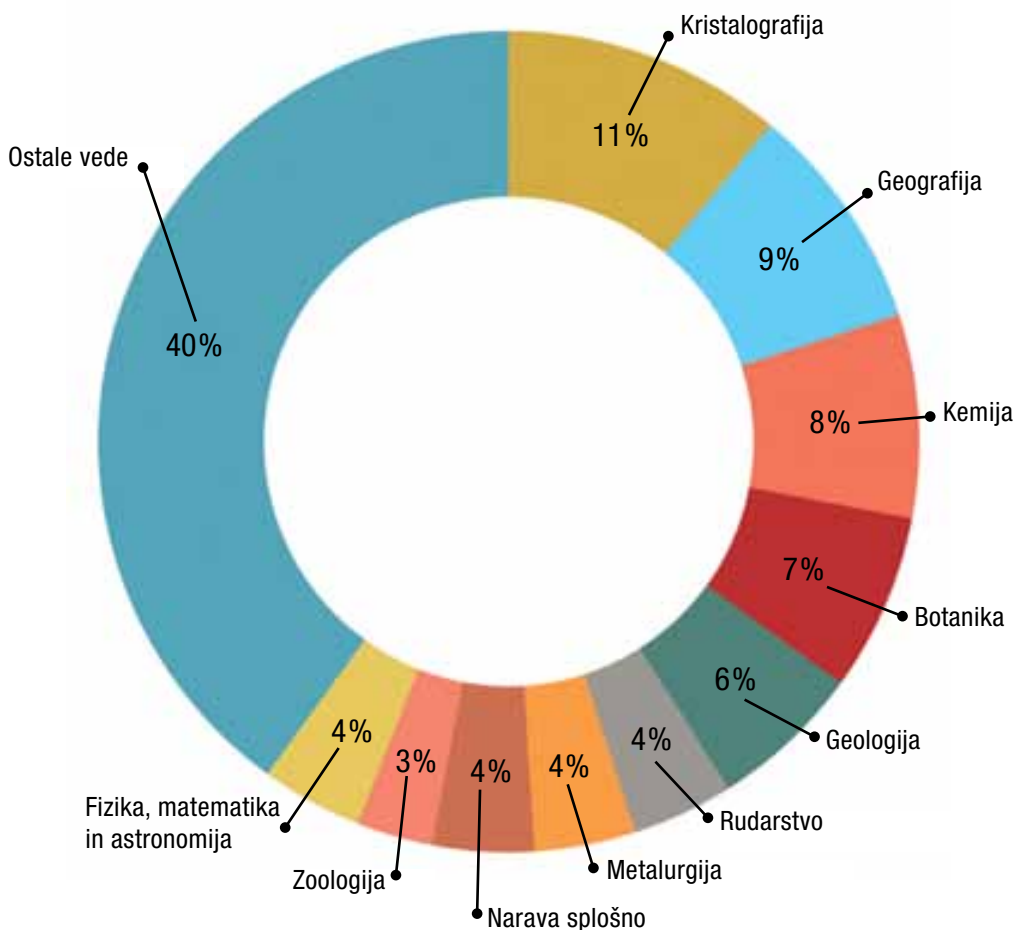
Zoisova naravoslovna knjižnica

Danes ohranjena zgodovinska knjižnica Sigismonda (Žige) Zoisa obsega 2.299 naslovov celotnega gradiva, ki jih hrani Narodna in univerzitetna knjižnica. Od tega je skoraj tisoč naslovov naravoslovnih del, kar predstavlja slabo polovico njegovega knjižnega fonda. Zoisova zasebna knjižnica je bila zelo obsežna, vsebinsko pestra in raznovrstna ter bogato založena z naravoslovno in humanistično literaturo. Zelo premišljeno in sprotno je dokupoval knjige in revije. Ohranjeni knjižni katalogi dokazujejo, da je kupoval knjige od obdobja študija do konca življenja.

Polygonum tataricum, 598.

Slika 17: Prav Sigismondo Zois naj bi na Kranjskem uvedel gojenje proti mrazu bolj odporne tatarske ajde (*Fagopyrum tataricum*), ki so jo Mislinjčani po njem imenovali kar »Cojzla«.

Slika 19: Prikaz področij v Zoisovi knjižnici s poudarkom na naravoslovju.

Deodat de Gratet de Dolomieu (1747-1819) in Picot de La Peyrouse (1744-1818) (Šumrada, 2000; 2001), profesor mineralogije Abraham Gottlob Werner (1749-1817), profesor kemije Martin Heinrich Klaproth (1743-1817), profesor naravoslovja Petra Jordan (1751-1827), mineralog z Dunajske univerze Friedrich Mohs (1773-1839), verjetno pa je za Zoisa slišal tudi francoski zoolog in utemeljitelj paleontologije Georges Cuvier (1769-1832). Dopisoval si je tudi z zdravnikom, zoologom ter direktorjem dvornega Naravoslovnega kabineta na Dunaju Carlom Franzem Antonom von Schreibersom, bavarskim bankirjem, ljubiteljskim naravoslovcem Josephom Paulom

Edlerjem von Cobresom (1746-1823) ter številnimi drugimi zoologi in ornitologi.

V zadnjem življenjskem obdobju je okoli sebe zbral izobražence (Zoisov krožek) in jim radodarno posojal knjige v obdobju, ko sta delovali v Ljubljani le dve javni knjižnici (Semeniška in Licejska). Zoisova knjižnica je bila pomemben vir informacij za takratne znanja in dela željne intelektualce, saj je bila vsebinsko izredno pestra. Zois se je zavzemal za razvoj slovenskega jezika, napredek v izobraževanju, znanosti in kulturi preprostega naroda na Kranjskem, ki ga ne more biti brez osnovnih knjig v lastnem jeziku, kot je pisal v pismu Valentinu Vodniku 20. marca

leta 1794: »Brez pridržka priznavamo, da vsi doslej na Kranjskem objavljeni poskusi razen prevoda biblije niso prispevali še nič bistvenega k prosveti kmečkih ljudi; v resnici so to le odlomki, ki pričajo, kako bi se dal ta jezik uporabljati tudi za pouk na drugih področjih, ne samo na duhovnem, ter za ugladitev okusa in vedenja. Vendar nam še popolnoma primanjkujejo primerna dela o zemljezanstvu, naravoslovju, pesništvu in tako naprej, te pomanjkljivosti pa gotovo ne bo mogoče odpraviti, dokler ne dobimo filozofsko-kritične slovnice in besednjaka, ki bi ustrezal današnjemu stanju v umetnosti in znanosti.« (Vidmar, 2010, 135.)

Posebno vrednost imajo njegovi rokopisi oziroma izvorni dokumenti, ki jih hranijo v raznih ustanovah po Sloveniji - Arhivu Republike Slovenije, Narodni in univerzitetni knjižnici, Prirodoslovnem muzeju Slovenije, Narodnem muzeju Slovenije, Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Gornjesavskem muzeju Jesenice in drugod.

Podrobne raziskave izvornih dokumentov in knjižničnega gradiva, njihova digitalizacija in raziskovanje bodo v prihodnje gotovo prinesle še nove ugotovitve.

Viri in literatura:

Anonymous, 1807: *Nachrichten von der im Dorfe Vir bei Sittich vorkommenden Fischart. Laibacher Wochenblatt* 29, 18. Julij 1807, 4.

Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus, 1821: *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus. Vilijem Henrik Korn (rokopis).*

Bloch, M. E., 1782-1795: *Allgemeine Naturgeschichte der Fische*, Berlin. Dostopno na: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/128875#page/7/mode/1up>. Pridobljeno s spletne strani 5. 8. 2019.

Breckerfeld, F. A., 1784: *Namen der in Krain gemein bekannten botanischen Gewächse. Rokopis Ms 367. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.*

Breckerfeld, F., 1785: *Namen der Fische. Rokopis Ms 367. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.*

Činč, Jubant, B., 2019: *Žiga Zois-naravoslovec in prvotni lastnik ustanovne zbirke prvega slovenskega muzeja. Scopolia*, 97: 7-26.

Gspan, A., 1956: *Razsvetljenstvo*. 329-440, v: **Legiša,**

L., Gaspan, A., (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva 1. Do začetkov romantike. Ljubljana:*

Slovenska matica, 459 str.

Jančar, T., 1999: *Nomenclatura carniolica barona Žige Zoisa - ob 200. obletnici rokopisa. Acrocephalus*, 20 (94/96): 71-86.

Jezernik, B., 2015: *Pogledi na Triglav skozi čas. Traditiones*, 44 (1): 29-58.

Južnič, S., 2009: *Jezuitska dediščina barona Žige Zoisa (ob 200-letnici Ilirskih provinc in 190-letnici Zoisove smrti). Kronika*, 57 (3): 471-490.

Kačar, U., 2019: *Žiga Zois in nomenklatura na Kranjskem znanih rib. Scopolia*, 97: 137-148.

Kidrič, F., 1938: *Zois in Hacquet. Ljubljanski zvon*, 58: 271-275.

Knapič, T., 2019: *Entomološka dejavnost Žige Zoisa. Scopolia*, 97: 197-206.

Križnar, M., 2019: *Sigismondo (Žiga) Zois in zametki slovenske paleontologije. Scopolia*, 97.

Müllner, A., 1895: *Der Botaniker Karl Sieber in der Wochein. Argo*, 4: 237-238.

Linné, C., 1758: *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis. Tomus I Editio decima, reformata - 1 - 824. Stockholm: Holmia Salvius.*

Paepke, H.-J., 2001: *Marcus Elieser Bloch, seine Bedeutung als Ichthyologe und seine berühmte Fischesammlung. Verhandlungen der Gesellschaft für Ichthyologie, Band 2: 69-85.*

Pavlovec, R., 1976: *Naši kraji v boju med plutonisti in neptunisti. Proteus*, 38 (9-10): 346-347.

Rus, J., 1933: *Triglav v herajski dobi geološke vede (H komentarju Vodnikove ode »Vršac«). Geografski vestnik*, 1-4: 94-106.

Pelzeln, A., 1865: *Über Farbenänderungen bei Vögeln. Verhandlungen der kaiser.-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Herausgegeben von der Gesellschaft. XV. Band. Wien: 911-946.*

Poblin, M., 1781: *Tu malu besediše treh jesikov. Das ist: das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen. Quod est: parvum dictionarium trilingue. <<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-FU7E7FMB/9faefdeb-1bd3-483c-a915-02a92cf5e03d/PDF>>.* Naloženo 10. septembra 2019.

Ponebšek J., 1917: *Naše ujede, I. del: Sove. Ljubljana: Muzejsko društvo za Kranjsko.*

Praprotnik, N., 2015: *Botaniki, njihovo delo in herbarijske zbirke praprotnic in semen v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Scopolia*, 83/84: 414 str.

Pungaršek, Š., 2019: *Žiga Zois, ljubitelj rastlin? Scopolia*, 97: 167-195.

- Richter, F. X. J., 1820:** *Laibachs Verschönerungen. Illyrisches Blatt*, 43: 174-175.
- Scopoli, I. A., 1769:** *Annus I. Historico-Naturalis. Descriptiones Avium. Sumtib. Cbrist. Gottlob Hilscheri, Lipsiae.*
- Slomšek, A. M., 1861:** *Poldrugi den na Mislinških fužinab. Drobtinice*, 15: 120.
- Smole, J., 2008:** *Baron Žiga Zois – slovenski razsvetljenski ornitolog. Svet ptic* 14 (3): 30-31.
- Steska, V., 1919:** *Baron Žiga Zois (1747-1819). Dom in svet*, 32 (9-12): 277-286.
- Svoljšak, S., 2019:** *Knjižnica Žige Zoisa: med osebnimi in javnimi razsvetljenskimi agendami. V: Knjižnica barona Žige Zoisa: središče razsvetljenske kulture na Slovenskem = In: Baron Sigismund Zois's library: the centre of enlightenment culture in Slovenia (avtor/autors Svolfjšak, S., L. Vidmar. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica = National and University Library.*
- Šumrada, J., 2000:** *Hacquet, Žiga Zois in francoski naravoslovec Picot de La Peyrouse. Scopolia*, 44: 1-34.
- Šumrada, J., 2001:** *Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. Kronika*, 49 (1-2): 65-72.
- Valencič, V., Faninger, E., Gspan-Prašelj, N., 2013:** *Zois plemeniti Edelstein, Žiga (1747-1819). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/#slovenski-biografski-leksikon>. Naloženo 12. septembra 2019.*
- Verkaufs Anzeige, 1817:** *Intelligenzblatt, Vermischte Nachrichten, Verkaufs Anzeige. Laibacher Zeitung*, 5. 9. 1817, 17: 247-248.
- Vidmar, L., 2010:** *Zoisova literarna republika: vloga pisma v narodnih prevodih Slovencev in Slovanov. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.*
- Vrezec, A., Berg, H. M., 2019:** *Ornitološko delo barona Sigismonda (Žige) Zoisa: prvi celostni pregled. Scopolia*, 97: 107-136.
- Wraber, T., 1995:** *Večni led pod prepadnim skalovjem. Planinski vestnik*, 95 (9): 387-391.
- Zois, S., 1793?:** *Slavische Sammlung*, 6. Ovoj. Rokopis Ms 368. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Zois, Ž. (Anon.), 1807:** *Nachrichten von der im Dorfe Vir bey Sittich vorkommenden Fischart. Laibacher Wochenblatt*, 18.7.1807, 29: neštevilčeno.
- Zois, Ž., 1780-1800:** *Nomenclatura carniolica, Aves terrestres /europeae/. 46 listov (rokopis) .*
- Zois, Ž., 1796-1798:** *Aves Europeae – Germanicae. 49 listov (rokopis).*
- Žontar, J., 1954:** *Neznana pisma Žige Zoisa. Kronika*, 2 (3): 188-191.

Ob dvestoti obletnici smrti Sigismonda (Žige) Zoisa so kustosi Prirodoslovnega muzeja Slovenije, ki so tudi avtorji članka v decembrski in januarski številki *Proteusa*, pripravili razstavo *Razsvetljeno naravoslovje: Scopoli in Zois* in v 97. številki revije *Scopolia* obdelali področja Zoisove naravoslovne dejavnosti. Razstava v Prirodoslovnem muzeju Slovenije je na ogled do 18. junija.

Članek v *Proteusu* obravnava tematiko, poglobljeno predstavljeno v 97. številki revije *Scopolia*, ki je prosto dostopna na spletu: http://www.pms-lj.si/si/files/default/Publikacije/Strokovna-glasila/Scopolia_97.pdf.